

Seminar Religie en Diplomatie

30 juni 14.00 – 17.00 Ministerie van Buitenlandse Zaken

Religie is terug in de publieke arena en het besef bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (BuZa) wordt steeds groter dat het een factor is waar mee rekening moet worden gehouden. Maar hoe religie een rol speelt binnen buitenlandse betrekkingen is vaak minder duidelijk. Daarom zouden medewerkers bepaalde kennis moeten hebben van het fenomeen religie en de uitingen ervan waar we als BZ mee in aanraking komen. Maar welke vragen moeten dan gesteld worden, zowel voor de contextanalyse als aan partners waar we mee samenwerken? En maakt het nog uit hoe de medewerker zelf tegen religie aankijkt?

Het seminar 'Religie en Diplomatie' wil een paar handvaten geven om over religie na te denken. Die handvaten hebben betrekking op de context en de samenwerkende partners maar ook op de aard van religie en religieuze leiders in de dagelijkse werkelijkheid. Als input voor het seminar verzorgden het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling (KCRO), prof. dr. H.J. Tieleman en prof. dr. M.J. Faber presentaties. Hieronder volgt het verslag van de presentatie van het KCRO, opgesteld door Welmoet Boender en uitgesproken door David Renkema, beiden werkzaam voor het KCRO.

Presentatie vanuit het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling

Religie. Wat een veelbesproken onderwerp is het. De kranten staan er vol mee. "9-11" bepaalt al een decennium de geopolitieke verhoudingen in de wereld. Samuel Huntington heeft naam gemaakt met zijn opdeling van de wereld in "beschavingsblokken" langs religieuze en ideologische lijnen. Zijn visie heeft een belangrijke invloed gehad in het Amerikaanse buitenlandse beleid van George W. Bush.

Dat religie van belang is in de wereld is een fenomeen dat je nauwelijks (meer) kunt ontkennen. Er zijn welig tierende religieuze bewegingen. Ik noem de opkomst van charismatische christelijke bewegingen, de wereldwijde invloed van salafi en wahhabi bewegingen. We zien hoe het christendom verschuift van Noord naar Zuid. Inheemse religies spelen in Afrika en Latijns-Amerika een belangrijke rol. En dan zijn er de religieuze conflicten, hindoe en moslim religieus nationalisme. En in het Westen zelf is er sprake van een 'deprivatisering van religie', een term van godsdienstsocioloog José Casanova, waarmee hij aangeeft dat religies ook in het Westen zich niet definitief hebben laten terugdringen tot 'achter de voordeur'.

Wij in het Westen zijn de uitzondering met onze secularisatiethese. Die secularisatiethese, waarin aangenomen wordt dat religie aan betekenis inboet als samenlevingen moderniseren, wordt niet meer algemeen aanvaard, terwijl die these wel lange tijd invloedrijk is geweest.

Veel Westerse opvattingen over religie zijn (sterk) beïnvloed door een religieopvatting die vooral in onze context geldt. Maar elders wordt de religieopvatting bepaald door een andere context. En die verschillende contexten worden gigantisch door elkaar beïnvloed door het proces van globalisering en transnationale bewegingen. En bovendien, veel westerse opvattingen zijn op een negatieve manier beïnvloed door religieus geïnspireerd geweld.

Religie is voor een groot aantal mensen niet weg te denken uit hun dagelijks leven. Het is voor hen niet apart te zetten van de sociale en culturele context, maar ook niet van het economische, politieke en juridische terrein.

Hoe moet je je daar nu toe verhouden? Dat is een vraag die in Nederland in allerlei sectoren speelt. Het is een vraag die leeft voor Nederlandse ontwikkelingsorganisaties. En het is een vraag die relevant is voor het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Madeleine Albright schreef in 2006 het boek *“The Mighty and the Almighty: Reflections on America, God and World Affairs”*. Dit werd in het Nederlands vertaald als *De macht en de onmacht. Over Amerika, God en de toestand van de wereld*. “De macht en de almacht” is een memorerende analyse over Albright’s tijd als minister van Buitenlandse Zaken onder president Clinton. Zij betoogt in dit boek dat er op een andere manier moet worden nagedacht over de rol van religie in de manier waarop buitenlands beleid vorm krijgt dan tot nu toe vaak gebeurt. In haar boek neemt zij de betekenis van religie in het Amerikaanse buitenlandse beleid onder de loep, zowel in de periode waarin zij minister van Buitenlandse Zaken was, als in de periode van George W. Bush.

Zij zegt: *“In mijn tijd werd diplomaten geleerd zich geen problemen op de hals te halen, en geen enkel onderwerp leek verraderlijker dan religie. Ik heb mij ook altijd laten leiden door deze zienswijze in mijn functie als ambassadeur van president Clinton bij de Verenigde Naties, en als minister van Buitenlandse Zaken”* (Albright 2006:24.) De wereld bleek na “9-11” echter veranderd. *“Wat de huidige situatie anders maakt is dat religie plotseling weer een rol van betekenis heeft gekregen”*.

Religie heeft een rol van betekenis gekregen. Sterker nog, zo zegt Madeleine Albright, *“Net als vele anderen die zich beroepshalve bezighouden met buitenlandse politiek, heb ik [sinds 11 september 2001] de lens waardoor ik de wereld bekijk moeten bijstellen om een situatie te kunnen bevatten die leek op een nieuwe realiteit, maar die in feite al enige tijd evident was* (2006:25).

Dat religie een rol speelt, is duidelijk. Maar hoe krijgt deze constatering nu vorm? Nog even terug naar Madeleine Albright. Zij vertelt: *“Tijdens mijn reizen over de wereld wordt mij vaak de vraag gesteld: ‘Waarom kunnen we religie niet gewoon buiten ons buitenlands beleid houden?’ Mijn antwoord is dat we dat gewoon niet kunnen, en bovendien niet zouden moeten proberen. Religie maakt een belangrijk deel uit van wat mensen beweegt en van wat hun opvattingen over rechtvaardigheid en correct gedrag vormt. We moeten daar rekening mee houden. En wij kunnen evenmin van onze leiders verwachten dat zij beslissingen nemen die totaal los staan van hun religieuze overtuigingen. ... We moeten nu eenmaal leven met waar we in geloven en ook met waar we in verschillen; het heeft geen enkele zin dat te ontkennen.”* (Albright 2006:261-262).

In het Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling en ook in de beleidsdialoog tussen het ministerie en NGO’s zijn we daar in de afgelopen jaren mee bezig geweest. Hoe ga je om met religie in de praktijk?

Gezondheidszorg bijvoorbeeld: niets is zo verbonden met religie als opvattingen over ziekte en dood. Onderwijs: geen betere plek voor het overdragen van religieuze waarden en normen dan daar. En we moeten de betekenis die gehecht wordt aan religie en spiritualiteit in het publieke domein ook niet onderschatten, bijvoorbeeld als politieke leiders hun handelen rechtvaardigen met een verwijzing naar God. In ontwikkelingslanden zijn religieuze netwerken sterk verankerd in de maatschappij. Zij bereiken mensen van onder tot boven in de samenleving. Talloze religieuze organisaties en gemeenschappen zetten zich in voor het verbeteren van het lot van minderbedeelden. En, wat ook steeds explicieter wordt: in landen als India, Indonesië, Maleisië wordt het maatschappelijke debat maar ook de het politieke discours steeds meer in *religieuze* termen gevoerd. Politicoloog Ward Berenschot deed hier voor Mensen met een Missie, een van de partners van het Kenniscentrum onlangs een heel interessant onderzoek naar. *Meer hierover kunt u vinden op de website van het Kenniscentrum en op de website van Mensen met een Missie.*

Praktijkboek

Wij bouwden een praktijkboek op rond een drieslag, namelijk van *Ken je context*, *Ken je (gespreks-) partner*, *Ken jezelf*. Immers, op al die drie vlakken speelt de vraag: *welke rol speelt religie?*

Ken je context

Als eerste kijken we naar de vraag welke invloed heeft religie in de context waarin je je bevindt. Dit noemen we "*Ken je context*". Een contextanalyse maakt een inschatting welke processen er in een samenleving plaatsvinden zodat je daar in je beleid goed op in kunt spelen. Relevante actoren en factoren worden in kaart gebracht. In het praktijkboek en ook in de handout pleiten we ervoor om daarbij specifiek aandacht te besteden aan religie, als onderdeel van de maatschappij, als onderdeel van culturele, sociale, economische, politieke en juridische factoren. We bieden in het praktijkboek we een handvat om een lastig, veelomvattend en abstract onderwerp als religie een plaats te geven in een contextanalyse. Dit doen we door religie als een maatschappelijk fenomeen te benoemen, bestaande uit vier *religious resources*: religieuze ideeën, religieuze praktijken, religieuze ervaringen en religieuze organisaties. Natuurlijk besteden we daarbij ook aandacht aan de complexiteit. Religie is verweven met cultuur. Ook is religie zelden de enige oorzaak van een conflict dat langs religieuze lijnen loopt. Het is dan ook niet de bedoeling om de context te 'religioniseren'. Het is bijvoorbeeld belangrijk om religieuze leiders te betrekken bij de analyse van de context, maar het is niet de bedoeling om alleen met religieuze leiders te spreken (al was het maar omdat je dan vaak vooral mannen treft).

Ken je partner

Als tweede kijken we naar de vraag welke rol religie speelt voor de partner met wie je praat of de partner met wie je samenwerkt. Dit noemen we "*Ken je partner*". Met wie praat je wel en met wie praat je niet? Wat zijn je overwegingen, op welke gronden maak je ze? Welke zijn legitiem en waarom?

In het kort zijn dit de voordelen van zakendoen met religieuze partners, gezien hun rol en karakter in samenleving:

- *Community mobilization / aanwezig op grass rootsniveau*
- *Verzoener en vredestichter bij conflict*
- *Hulpverlening en aanwezige capaciteit om sociale zorg uit te voeren/ te leveren*
- *Ze zijn duurzaam, bestaan ook als externe hulp ophoudt*
- *Gemotiveerde vrijwillige inzet van leden*
- *Identiteitsvormend instituut (voor armen)*
- *Hoop en betekenis in het leven*

Belangrijk: **hoe praat je met elkaar?** Want ook in de manier waarop je met elkaar praat is religie weer van invloed.

In het praktijkboek besteden we daarom aandacht aan vier **taalvelden**. Het taalveld van de Gedeelde Traditie. Dit speelt in eerste instantie meer bij Faith-based organisaties dan bij de seculiere Nederlandse overheid, al wordt Nederland elders in de wereld vaak als christelijk land gepercipieerd.

Daarnaast bespreken we het taalveld van de Gedeelde Waarden. Als het moeilijk is om elkaar aan te voelen via een gedeelde godsdienst of religieuze traditie, lukt het dan misschien wel elkaar te bereiken via gedeelde waarden? Kan je daarmee het spanningsveld tussen waarden en Waarheden (met een grote W) overstijgen?

Dan hebben we het ook over het taalveld van de Grote Woorden. Hiermee bedoelen we dat bepaalde woorden bepaalde beelden oproepen, waar we ons van bewust moeten zijn. Bij sommigen in Nederland rijzen de haren te berge bij het woord *sharia*. Bij anderen in het Midden-Oosten kan dat het geval zijn bij het woord democratisering. Soms kun je het dan maar beter 'praktisch' houden en taboetermen proberen te vermijden.

Als vierde taalveld onderscheiden we het taalveld van de Mensenrechten. Dit discours wordt in toenemende mate 'aangevallen' door fundamentalistische groeperingen. De laatste jaren lijken vooral autoritaire politieke regimes en fundamentalistische religieuze bewegingen de universele mensenrechten steeds vaker te beschouwen als een 'westerse uitvinding'. In de ogen van bijvoorbeeld hindoeïstisch-nationalistische bewegingen in India, evangelische groeperingen in Latijns-Amerika en Afrika en islamisten in moslimlanden is de Verklaring een instrument van het imperialistische, anti-religieuze Westen. Het praktijkboek geeft enkele adviezen om een houding te vinden als je hiermee in een gesprek te maken krijgt.

Bijvoorbeeld:

- *verwijs naar de wortels van de Verklaring van de Rechten van de Mens. Die zijn niet geformuleerd als westers idee, maar juist vanuit de gedachte dat mensen wereldwijd met elkaar moeten samenleven.*
- *Schiet niet in de verdediging, praat rustig en kies weloverwogen je woorden.*
- *Versterk in het debat niet het gevoel van de opponent dat 'het Westen' zich –met een beroep op de Mensenrechtenverklaring - moreel superieur voelt aan de rest van de wereld*
- *Zien mensenrechten als universeel, maar niet als uniform (dit is een inbreng van Abdullahi An-Naim, maar wordt ook aangedragen door de Adviesraad Internationale Ontwikkelingen)*
- *Volg de 'procesbenadering'. Hierin worden de mensenrechten opgevat als de uitkomst van een dialoog tussen partijen.*
- *Ga niet mee in een (cultuur)relativistische benadering die onderdrukkende (religieuze) ideeën en praktijken vergoeilijkt*
- *Laat een dogmatische benadering van de mensenrechten los*

Religieuze empathie

Voor de aandacht voor de rol die religie speelt in de context, maar ook voor je gesprekspartner, heb je eigenlijk een “antenne voor religie nodig”. Die antenne voor religie noemen we in het praktijkboek *religieuze empathie*.

Religieuze empathie (let wel, empathie is niet (per se) hetzelfde als sympathie) is van belang in het streven naar respect voor de overtuiging van de ander, voor wat voor de ander “heilig” is. Madeleine Albright, om haar nog even op te voeren, formuleert het *net* een beetje anders! Ik citeer: *“De kunst van goed staatsmanschap ligt in het vinden van de combinatie die de beste resultaten oplevert. En dat betekent op zijn beurt weer dat je helder inzicht moet hebben in wat degenen die we proberen te beïnvloeden, het meest na aan het hart ligt. In de zakenwereld wordt dat ‘ken uw klant’ genoemd. Voor wereldaangelegenheden wil dat zeggen: je verdiepen in vreemde landen en culturen. En in een tijd waarin religieuze hartstochten onze hele aardbol in beroering brengen, kun je dat niet doen zonder ten volle rekening te houden met godsdienstige beginselen en beweegredenen.”* (Albright 2006: 27).

Ken je zelf

Maar, zo vinden wij, hiermee ben je er nog niet. Naast *ken je context* en *ken je partner* is er ook nog de derde categorie: *ken jezelf*. En die is misschien nog wel de belangrijkste. Want, nogmaals, het is niet zo dat je religieus hoeft te zijn om oog te hebben voor religie. Maar hoe je zelf over religie denkt, beïnvloedt wel hoe je naar de ander kijkt. En hoe je over religie denkt, heeft te maken met hoe je zelf gevormd bent.

Of je nu zelf religieus bent of niet, je moet je bewust zijn van je eigen wereldbeeld. Alleen zo kun je dit –in ieder geval voor even- opzij zetten en min of meer ‘blanco’ luisteren naar wat de ander beweegt en wat de ander wenselijk vindt. En hoe seculier je ook bent, dat betekent niet dat je neutraal bent. Een mooi citaat van een Cordaid medewerker dat we in het praktijkboek hebben opgenomen: *“Neutraal ben je nooit. Dat besef is tegenwoordig wel doorgedrongen in onze organisatie. Maar ook al ben je nooit neutraal, je kunt wel duidelijk kiezen voor het bouwen van bruggen. Dat klinkt simplistisch, maar dat is heel moeilijk. Je kunt en mag die bruggen bouwen als buitenstaander. Maak daar gebruik van. Voor sociale veranderingen in een land is het belangrijk dat je verschillende debatten aanhoort. Maak duidelijk dat het niet helpt als iedereen op zijn eigen strepen gaat staan. Onze organisatie wil ruimte bieden voor dialoog, voor het bouwen van bruggen, voor het aanknopen van relaties. Er zijn altijd mensen bij partnerorganisaties die uit hun eigen comfortzone durven te treden. Ik denk dat het je taak is als organisatie om hen te ondersteunen.”*

In NL is het eigenlijk ‘not done’ om over religie te praten. In veel andere landen is het echter vaak not done om het voor je zelf te moeten houden: religie hoort OOK in het publieke domein, is niet iets privé. Als je dus met buitenlandse partners spreekt, en het onderwerp religie komt op, is het beter iets te zeggen over je eigen levensovertuiging, wat die ook is, dan om het te verbergen. Dit levert vaak een betere verstandhouding op dan er over te zwijgen (wat gemakkelijk verkeerd kan worden opgevat). Je toont hiermee begrip voor de religieuze identiteit van de ander, i.p.v. het ongewilde beeld op te roepen dat wij als seculiere Europeanen ‘anti religieus’ zouden zijn.

Geen definitie van religie

In het praktijkboek geven we geen definitie van religie. Maar we zeggen wel dat het belangrijk is om jezelf af te vragen hoe je religie definieert. Zie je religie vooral als *statisch* (onveranderlijke voorschriften of heilige teksten waarmee mensen zich op een bepaalde manier toe verhouden) of als *dynamisch* (afhankelijk van tijd, plaats en de interpretaties die mensen eraan geven)? Denk je bij religie vooral aan *persoonlijke zingeving* (pastorale individuele zielzorg) of is je eerste associatie dat religie zich als een *politieke en sociale kracht* uitstrekt over het maatschappelijke en politieke domein? En denk je dat religie vooral effect heeft op het *individuele geweten* of op de *collectieve gemeenschap*? Welke ideeën je hier ook over hebt, ze zijn van invloed op de manier waarop je in je werk omgaat met religie.

Ik sluit af met een citaat uit het onderzoek van Merel van Meerkerk. Het is afkomstig van een medewerker van IKV Pax Christi, maar het gaat om een situatie die een BuZa medewerker ook zou kunnen tegenkomen.

“Toen in Zuid-Soedan de relatieve rust weerkeerde omdat de Lord’s Resistance Army zijn pijlen op andere plaatsen richtte, keerde er een grote golf van mensen terug naar het gebied waar ze vandaan kwamen. De bisschop aldaar zag eigenlijk zijn kudde weer terugkeren, om het zo maar even uit te drukken. Er was een rivier, de grensrivier tussen twee bisdommen of twee provincies, dus de mensen kwamen letterlijk door die rivier zijn bisdom weer binnen. De bisschop vertelde me: ‘ik kon niks doen: ik had geen geld, ik had helemaal niks. Het enige wat ik had was mijn eigen geloof, mijn woorden. Toen ben ik in die rivier gaan staan en ik heb iedereen de hand geschud en ze stuk voor stuk verwelkomd terug in het bisdom.’ En wanneer ik [de medewerker van IKV Pax] nu aan de mensen in dat bisdom vraag: wat was voor jullie het belangrijkste moment dat jullie wisten dat het voor jullie weer de goede kant op zou gaan?’ dan was het *niet* al die internationale hulp en goederen, maar dan was het die bisschop die in die rivier stond en die iedereen terug verwelkomde. Dat is dan denk ik de kracht van het geloof. Ik geloof helemaal niet hoor, maar *dat* vind ik wel heel mooie dingen.”

Gebruikte bronnen:

Madeleine Albright, 2006, *De macht en de almacht. Over Amerika, Goed en de toestand van de wereld, met een voorwoord van Bill Clinton*, Amsterdam: Anthos (Nederlandse vertaling Philia de Boer en Bep Fontijn)

Welmoet Boender e.a., 2011, *Religie en ontwikkeling. Handreikingen voor de praktijk*, Utrecht, Kenniscentrum Religie en Ontwikkelingsbeleid. Deze uitgave is ook beschikbaar in het engels: *Religion and Development. Practitioners’ Guide* [zie www.religie-en-ontwikkeling.nl].

Dennis de Jong e.a., 2008, *Handout Religion and Development Policy*, Den Haag/Utrecht: Kennisforum Religie en Ontwikkelingsbeleid [zie www.religie-en-ontwikkeling.nl]

David Renkema, 2011, *Religie, politiek en ontwikkeling*. Utrecht: Kenniscentrum Religie en Ontwikkeling [zie www.religie-en-ontwikkeling.nl]